

Hizkera filosofikoa hizkuntza gutxiagotu baten testuinguruan

Elena Martinez Rubio

*Filosofian doktorea eta Euskal Filologian lizentziaduna,
hiztegigilea eta idazlea*

Filosofoak beren lankideentzat bakarrik aritzen direnean

Ez da ohikoa filosofo batek filosofoak ez diren irakurle eta jarraitzaile asko izatea, baina Joxe Azurmendik lortu egin du. Horrek, besteak beste, haren hizkera filosofikoa- rekin zerikusia izan dezake. Edonola ere, Azurmendik berak *Volksggeist - Herri gogoa* idazlanaren argitalpenaren harira egindako elkarrizketa batean esan zuenez, liburu-rua «irakurleria ahalik eta zabalarentzat» idaztea izan zuen helburu (Barandiaran 2008). Azurmendiren hitz horiek –bai eta Azurmendiren jarrera zabal hori– sarrera gisa ekarri ditut hona, testu honen gaia hizkera filosofikoa-ri dagokiolako, hau da, hizkera filosofikoaren kritikari.

Günther Andersek, berriz, ondoko hau esan zuen 1979ko el-
karrizketa batean berak egindako ibilbideaz galdetu ziotenean:

Zentzugabekeria iruditzen zitzaidan [...] bakar-bakarrik uniber-
sitateko lankideak ulertzeko gauza izango ziren testuak idaztea;
areago, barregarria edo ez-morala; okin batek bere ogiak ba-
kar-bakarrik beste okinentzat egiteak zentzurik ez duen legez.
(Anders 1995 [1979]: 59)

Ildo beretik, filosofo akademikoen hizkera hartuko dugu hemen hizpide, bai eta, bestalde, hizkuntza gutxiagotu baten testuinguruan kokatu ere; alegia, kontuan hartuko dugu euskara hizkuntza gutxiagotua dela eta zailtasun erantsiak-edo badituela. Hasteko, Theodor W. Adorno eta Günther Anders filosofoen arteko eskutitz batzuk izango ditugu oinarri, non bi filosofo horiek hizkera filosofikoaz aritzen diren elkarri kritika eginez.

Bada, aipatu eskutitzek hizkera filosofikoari buruzko eztabaidaren adibide interesgarri bat osatzen dute, baliagarriak direlarik nabarmentzeko nolako garrantzia duen filosofoek hautatzen duten hizkera filosofikoak. Filosofia zein hizkuntzatan egiten den hautu bat izan daitekeen bezalaxe, filosofo bakoitzaren hautu bat da ere zein hizkera filosofiko erabili.

Anders eta Adornoren arteko eskutitzak

Anders eta Adornoren arteko harremana gatazkatsua izan zen, hasieratik.¹ Halere, Bigarren Mundu Gerra ostean –ordurako Adorno Alemanian zegoen erbestetik itzulita, eta Anders, aldiz, Estatu Batuetako erbestean oraindik–, Anders Adornorengana hurbiltzen saiatu zen, eskutitz bidez. Berehala piztu zen bion artean hizkera filosofikoari buruzko eztabaida bat. Eskutitzak 1951tik 1968ra idatziak dira.² Bertan, Andersek hizkera iluna eta, zentzu horretan, entzule edo irakurleekiko jokabide okerra leporatu zion Adornori; hots, Adornok berak zeuzkan ideia ezkertiarren kontrako idazkera bat baliatzea. Adornok, ostera, jendearekiko joera erasokorra eta hizkera bortitza aurpegiratu zizkion Andersi.

Azkenik, desadostasuna nagusitu zen bi filosofoen artean hizkera filosofikoaren gaiari zegokionez, nahiz eta bi filosofoak –eduki eta pentsamenduaren aldetik, behinik behin– elkarrengandik hurbil egon. Hainbat kontutan bat etorri ziren gero ere, nolabait bateraezinak zirela erakutsi zuten Adornok eta Andersek urteetan zehar.³ Izan ere, hizkera filosofikoaren eztabaidagai horretan, bion arteko beste zenbait tirabira

islatzen ziren, norberaren bizimoduarekin zerikusia zutenak. Eskutitzetan elkarri akatsak leporatze zorrotz horrek ondo-ko hau ere azaleratu zuen: zein izan behar duen filosofoaren harremanak unibertsitate eta beste erakunde ofizialekin.

Adornok bizitza osoa eman zuen unibertsitateko funtzionarioa izateari lotua; Andersek, ordea, birritan egin zion uko eskaini zioten katedrari. Andersen iritiz, gaitzesgarria zen Adorno pentsaeraren arloan –teoria kritikoa zela bide– abangoardiakoa izatea eta, aldi berean, estatuko unibertsitatean katedra bat izatea. Halaber, Andersek ez zuen onesten Adornok, hain zuzen, salatzen zituen horiexengandik esker ona eta eza-gutza onartzea edota nazi ohiei eskua emateko prest agertzea.⁴

Hizkera filosofiko akademizistaren ilunkeriaz

Bai Andersek, bai Adornok, biek ala biek jorratu zuten hizkera filosofikoaren gaia. Esaterako, 1948an –aipatu eskutitzak baino lehen–, Andersek Heideggerren hizkera filosofikoari egin zion kritika *Heideggerren filosofiaren sasikonkretutasunaz* izeneko testuan (Anders 1948). Adornok, berriz, *Konkretutasunaren jerga* liburua argitaratu zuen 1964an.⁵ 1962ko eskutitz batean irakur daitekeenez, Adornok *Heideggerren filosofiaren sasikonkretutasunaz* idazten ari zen bere testurako erabiltzeko baimena eskatu zion Andersi.⁶

Badago, horrezaz gain, Adorno bera protagonista duen Andersen testu berezi bat, filosofo akademikoen hizkeraren harira 1943an kaleratua: *Hizkera filosofikoaren esoterismoaz* du izenburua (Anders 2012 [1943]). Berezia da arrazoi as-

korengatik. Hasteko, ez da ohiko saiakera bat, baizik eta antzeppen moduko bat; hau da, unibertsitateko hainbat entzuleren aurrean ‘antzeztutako’ dialogo bat. Bertan, Paul Tillich

Filosofia zein hizkuntzatan egiten den hautu bat izan daitekeen bezalaxe, filosofo bakoitzaren hautu bat da ere zein hizkera filosofiko erabili

katedraduna eta Adorno irakasle gaztea dira protagonistak. Andersek hogeit hamar urte lehenago –hots, joan zen mendeko hogeiko hamarkadan–, benetan gertatutako pasadizo bat berremateko asmoarekin idatzi zuen testua. Baina ez zuen inoiz aitortu protagonistak nortzuk ziren biak hil arte. Adorno hil zen, hortaz, testuan agertzen zena bera zela jakin gabe.

Esan bezala, *Hizkera filosofikoaren esoterismoaz* testuaren bitartez, Andersek Frankfurtuko Unibertsitateko hitzaldi edo klase magistral bat eta gero egon zen iskanbila dialektikoaren berri eman nahi izan zuen. Honela gertatu omen zen: Paul Tillich katedradunak ohiko hitzaldi aspergarri txepel akademiko bat eman zuen hainbat ikasle eta zenbait irakasleren aurrean, Adorno eta Anders tartean zeudela. Ondoren, Adornok hitza hartu eta erabat barregarri utzi zuen Tillich, inongo gupidarik gabe. Laburbilduz, Adornok kritikatu zuen Tillichek ezereza mozarrotu nahi izana betiko hizkera ilun eta ulertezinaz. Adornoren orduko iritziz, filosofo akademikoek nahita jokatzen zuten «esoterismoz», adituen hizkera bat erabiliz euren pribilegioei nahiz elitismoari eutsi eta itxurak egiteko.

Jakina, arlo guztietako adituek erabiltzen dute hizkera tekniko bat –demagun, kimikariek–, ez-adituentzat ulergaitza suerta daitekeena. Kimikariek, alabaina, edozeinek erabil ditzakeen ekoizkinak sortu eta gizartearen esku jartzen dituzte. Filosofoek, ordea, ez dute ezer ekoizten, ez bada esateko duten hori. Eta esateko duten hori bakar-bakarrik lankideak ulertzeko gai izaki, zein ote da filosofoen diskurtsoaren zentzua? Adornok arratsalde hartan Frankfurten esandakoaren arabera, halako joera duten filosofoen helburua lanpostua atxikitzea besterik ez da, beren taldetik kanpo eraginik izatea ala ez izatea axola ez zaienez gero. Izan ere, «esoterismo» hori ez da gaur beharrezkoa, filosofoek ez dutelako honezkero ez estatua ez Inkisizioa atzetik. Hortaz, filosofo akademikoak apaingarri arriskugabe bihurtu dira, filosofoak elikatzearen luxua ordain dezakeen gizarte batean.

Baina Andersek, Adornoren egun hartako kritikarekin bat etorri arren, haren jarrera harroa salatu nahi izan zuen ere

bere testuan. Horixe da testuaren beste ezaugarri harrigarri bat. Hala, bada, Andersen testuak Adornoren jokabide antisokratikoa eta ez-egokia uzten du agerian. Hau da, Sokrate-sen elkarrizketetan, ikasleen eta parte-hartzaileen hutsegiteak ere bilakatzen ziren ekarpen, filosofoak zuen jarrera ez elitista eta eskuzabalari esker. Adornok, ordea, lotsagabe jardun zuen, Tillich jendearen aurrean apalarazi zuelako trikimailu dialektikoak erabiliz, bai eta azkar erantzuteko gaitasunik ez zuen –edo berak baino gutxiago zekien– solaskideari iseka egin ziolako ere.

Esan daiteke Andersen *Hizkera filosofikoaren esoterismoaz* izeneko testua bi ahoko ezpata dela. Andersek Adornoren filosofo akademikoen hizkera ilun eta alferrikakoaren egun hartako salaketa txalotzen du, batetik; bestetik, erakusten du ez dagoela ados Adornok hartua zuen bidearekin bere ideiak entzuleei helarazteko orduan.

Bien arteko eskutitzen garaira itzulita, berriz, ongi ikusten da Adorno, Andersen ustez, filosofo akademikoen esoterismoaren hasierako bere kritika hartatik urrundu dela bitartean, garai hartan kritikatzeko zuen iluntasunera jo baitu hark ere. Adornoren hizkera filosofikoa hain da korapilatsua honezkero, non –Andersen hitzetan– Adornorena «terrorismoa», «monokratismoa», «sadismo literarioa», «bortxaketa», «irakurlearekiko mespretxua» besterik ez den.⁷ Adornok alferrikako zailtasunak sustatu eta nahita bilatzen dituela dio Andersek. Badirudi Adornok irakurleak zigortu nahi dituela intelektualki gutxiago izateagatik; eta, gainera, dauzkan muturreko ideiak inork ulertzen ez duen hizkera batean ezkutatu nahi dituela ere. Antza, ekintza politikoari eta oposaketari muzin egin ondoren, Adornoren helburua da hutsune hori betetzea hizkera filosofikoari dagokion sasiekintza baten bitartez. Hala lortzen du, behinik behin, bestelako ekintzei heldu ordez, irakurleari eraso egitea.

Adornok ukatu egin zuen bere eskutitzetan zailtasunak zailtasunengatik bilatzea. Aitzitik, Andersi erantzun zionez, irakurlea gutxietsi edo erdeinatu ez, baizik eta gaiaren azaltze

edo aurkezte (*Darstellung*) egoki eta zorrotza baino ez zuen bilatzen. Eta Andersi leporatu zion irakurlearenganaino iristearekin tematua eta itsutua egotea. Adornoren esanetan, sujetarekiko egokitasuna gauza guztien gainetik kokatu behar zen, ulergarritasunari lehentasuna eman gabe. Horrexegatik, nahikoa litzateke idazlanetan jorratutakoa (*Sache*) erabilitako hizkerarekin bat etortzea. Hori erdietsiz gero, ez luke garrantzirik esandakoa irakurle edo diskurtsoaren jasotzaileentzat aski argia izateak ala ez.

Gainerakoan, Adornok pentsamendu mailako kontrol guztietatik babestua ikusten zuen bere burua unibertsitatean, Anders argialetxeen agintepean bizi behar zen artean. Merkatuaren agintekeria handiagoa zela unibertsitatekoa baino idatzi zion Adornok Andersi, eta ziur zegoela Anders ere –aukera izanez gero– unibertsitatean egongo zela, bera bezala. Adornok ez zekien Andersek birritan uko egina ziola eskaini zioten unibertsitateko lanpostuari.

Izan ere, Anders eta Adornoren bideak beti izan ziren desberdinak. Gorago aipatu elkarrizketa berean, hauxe esan zuen Andersek bere buruaz:

1931 eta 1945 artean, nazionalsozialismoa eta gerra izan ziren nire gai bakarrak [...] Arazo nuklearrak lehentasuna hartu zue-nean, aldiz, gizadiaren patua beren esku dutenen belarrietara iristen saiatu nintzen, alegia, batez ere, fisikari eta politikarien belarrietara, euren egite edo ez egitearen menpe baitago gizadia [...] Ahalegin bat egin nuen moral mailan funtsik ez duen guztia gainetik kendu eta idazteari lotzeko; hots, idazketa didaktikoari ekin nion. (Anders 1995 [1979]: 60)

Begi bistan da Andersen xede nagusia ahalik eta jende gehienarenganaino iristea zela, betiere totalitarismo mota guztien arriskuari aurre egiteko. Hortik haren hizkera filosofikoarekiko kezka, urtetan zehar iraun zuena, Adornorengan ez bezala.

Hizkera filosofikoa eta euskara

Adorno eta Andersen hizkera filosofikoari buruzko hausnarketa kritikoetatik hainbat ondorio atera daitezke... Egia da

unibertsitateko diskurtsoek ez daukatela, gehienetan, oihartzunik filosofoek osatutako talde txikietatik kanpo, nahiz eta filosofoek gizaki ororentzat hitz egitea aldarrikatzen duten. Bestelako adituen lanaren emaitza beste batzuentzat izaten bada ere, filosofo akademikoena beren buruarentzat soilik egoten da hor, ekoizleak eta hartzaileak bat bera izanik. Baina hitz egitea ez da eremu huts batean gauzatzen: beti hartu behar dira aintzat entzuleak eta testuingurua, bai eta irakurleen jakintza maila (edo ez-jakintza maila) mintzatzen den gaiaz. Xedea ez bada ere jendarteratze merke eta arina lortzea, bai izan liteke ahal den jende gehienarenganaino iristea, eduki aldetik ezer galdu gabe. Horixe da zereginik zailena eta filosofoek erantzun beharko lioketen erronka bat.

Hartu dugun hizkera filosofikoaren kritika-adibidea hizkuntza gutxiagotu batera ekarrita: iluna, esoterikoa, nahasgarria edota egokia ote da egun euskaraz erabiltzen den hizkera filosofikoa? Euskaraz idazten duten filosofoek gai horretaz hausnarketa egin ondoren egiten dute hautua, edo maizegi ibilitako bideetan barrena abiatu ohi dira hausnarketa egin gabe? Gaiak erantzun luzea eskatzen du. Eta azterketa sakona mereziko luke, nahiz eta hemen ez dagoen tokirik ideia batzuentzat baino.

Azurmendik *Volksgeist* - *Herri gogoa* idazlanean erakutsi zuenez, XIX. mendeko filosofo alemaniarrek hizkuntzen eta mundu-ikuskeran anitzen artean lotura dagoela sinesten zuten. Azurmendik Wilhelm von Humboldten ondoko tesia ekarri zuen gogora: «lurra, gizakia eta hizkuntza, banaezinki batean haziak dira».⁸ Hizkuntzak ez dira beste planetetatik heldu diren izaki abstraktuak. Ingurune bati loturik jaio eta hazten dira, eta herri bati edo kultura bati dagokion jakintza daramate barne.

Iluna, esoterikoa,
nahasgarria edo egokia
ote da egun euskaraz
erabiltzen den hizkera
filosofikoa? Euskaraz
idazten duten filosofoek
gai horretaz hausnarketa
egin ondoren egiten
dute hautua?

Ildo beretik, ez hizkuntzak ez hiztunak ez dira elkarrengandik isolaturik bizi. Filosofoek ere itzulpenetara jo behar izaten dute beste filosofoek esandakoa ezagutzeko. Bereziki, hizkuntza gutxiagotueta filosofoek, esan nahi baita, filosofo euskaldunek. Horietariko asko, gainera, euskara ez den beste hizkuntza izan dute ama hizkuntza, eta etengabe ari dira beren baitan itzultzen, kaleko beste euskal hiztunek ere egiten duten antzera, euskaraz murgildurik bizitzea ezinezkoa izaki. Bada, hizkuntza gutxiagotu baten hizkera filosofikoa ezinbestez dago lotuta itzulpengintzarekin. Azurmendik berak behin baino gehiagotan ‘desastre’ hitza erabiltzen du *Volksgeist - Herri gogoa*-n itzulpen txar baten arriskua zein den erakusteko, eta zeintzuk diren ekar ditzakeen ondorioak.⁹ Zailentzarik gabe, hiztun asko dauzkaten hizkuntzetan ere egiten dira itzulpen kaxkarrak, gaztelaniaz filosofiako itzulpenetan makina bat aldiz egiaztatu daitekeenez. Oro har, Azurmendik zorrozki aztertzen ditu filosofoek erabilitako terminoak, eraikitzen hasi baino lehenago zimentarriei begiratu behar zaielako. Nolanahi ere, itzulpenek askotan baldintzatu izan dute filosofiaren historian nola jaso den pentsalari baten lana, edo berori nola ulertu edo gaizki ulertu den okerreko interpretazioei bidea emanik.

Itzulpen onak egiteko, ezinbestekoa da hizkuntzaren iturburuetara jotzea. Alfonso Sastrek ‘Itzultzaileek ere pentsatzen dute’ (2011) izeneko artikuluan esan zuenez, itzultzaile onak sortzaileak dira, halabeharrez. Batik bat, filosofiaren arloan aurrekari gutxi duen euskara bezalako hizkuntza batean egin behar da hausnarketa lehenik, ondoren zein irizpide hartu erabakitzeke. Itzulpenak saihestezinak direnez gero, itzulpen horiek, behintzat, baliozkoak eta zuzenak izan daitezten. Zentzu horretan ere, itzulpena eta sormena uztarturik daude.

Filosofiaren hizkeraren hari horretara, Anjel Goenagaren azterketak oso aberasgarriak izan ziren; eta bikaina haren ekarpena ‘gogo’ eta ‘huts’ kontzeptuei buruz, zeinak hizkuntzaren alderdi filosofikoak ezagutarazteko balio izan zuen.¹⁰

Testuinguru horretan, nabarmentzekoa da ere Azurmendik ‘gogo’ hitza aukeratu zuela Hegelen garaiko alemanezko *Geist* itzultzeko, ez ‘espiritu’. Euskal hizkuntzaren azterketa hori lan filosofikoa da, izatez. Euskal filosofia –agian– biziberri-tzen ari den aro honetan, Goenagaren bidetik jotzen duen lan gehiagoren beharra dago. Ez da nahikoa euskara erabiltzea, baldin eta –erabiltzeaz batera– hizkuntzaren berezko baliabideei buruzko hausnarketa kritiko filosofikorik ez bada egiten. Zein hizkera filosofiko aukeratzen den, zein neurritan lantzen, aztertzen eta zaintzen den hizkera hori, egokitasuna nahiz ulergarritasuna bilatu arte, ez da erabaki kaltegabe edo ondoriogabe bat, hizkuntza jakin baten alde egitea –euskara, gaztelania, frantsesa...– kaltegabea ez den bezalaxe.

Auzi horri alde anitzetatik hel dakiok, noski. Itzulpengintzako adibide bakar bat ematearren: Adorno eta Andersen garaikide izan zen Hannah Arendtek *Gebürtlichkeit* hitza sortu eta erabili zuen alemanez, oso kategoria funtsezkoa haren filosofian. *Natalidad* itzuli izan da gaztelaniara (ingelesez, *natality*). Errazkeriaz jokatu, halako bat berehala ‘natalitate’ bilakatzen da euskaraz. Alabaina, gaztelaniazko *natalidad* hitzak ez du gauza handirik argitzen. Zer uler dezake euskaldun batek ‘natalitate’ entzunda? Ordain hori hautatzea hizkera filosofikoaren ilunkerian barrena abiatzea litzateke.¹¹ Itzulpen hobe, berriz, ‘jaiokortasun’ da, hain zuzen, Arendtek giza hilkortasunaren kategoriarik –*Sterblichkeit*– kontrajarri ziolako giza jaiokortasuna. Hori gutxi balitz, euskarazko ‘jaiokortasun’ hitzak aleman hizkuntzak egindako urratsak berregiten ditu: alemanezko *-lich* eta euskarazko *-kor* kideak dira gramatika eta semantika arloan, bai eta *-keit* eta *-tasun*. Hilkorra, berriz, Euskaltzaindiaren Hiztegiaren arabera, «heriotzaren mendean dagoena» da. Jaiokorra, ondorioz, «jaiotzaren mendean dagoena» litzateke, Arendten pentsaerarekin bat eginez. Izan ere, Arendtek erakutsi nahi izan zuen gizakiek gelditu gabe munduratzeko ahalmena dutela eta jaio den gizakume bakoitzak mundua eraberritzeko aukera itxaropentsu bat gorpuzten duela. Giza gaitasun horretan dautza giza izaera

eta bizi-baldintzak, filosofoek, eskuarki, giza hilkortasunaz hitz egin nahiago izaten duten arren. Ildo horretatik, edozein euskaldunek uler dezake hobeto ‘jaiokortasun’ zer den, ‘natalitate’ baino. Orobat, testu bat ulergaitz bihur daiteke aipatu ‘natalitate’ bezalakoez josita dagoenean.

Jorratu gabeko aukerak

Ez dugu zertan gaztelaniaren edo beste hizkuntzen beharrak –edota esanahi nahasgarriak– geureganatu. Galdera da, izan ere, ea mailegu asko, baita filosofiaren arloan ere, egiazko aukera eta erabakia diren, edota exodiglosiaren eraginez etorri zaizkigun. Andersen ideien bidetik, hizkera ulertezinak itxikeria eta elitismoa sustatuko lituzke filosofian. Baina euskal testuek ulergarriak izan behar dute euskaldunentzat..., beroriek gaztelaniaz edo frantsesez jakin gabe ere. Horretarako, beste hizkuntzetako terminoen kopia automatizatuak baztertu beharko dira euskal testu filosofikoetatik, kopiatzea galgarria delako, bai hizkuntzarako, bai eta pentsamendua bera garatzeko ere. David Crystalek *Language Death* (Hizkuntz heriotza) liburuan ikertzen duenez, diglosia jasaten ari diren hiztunek hizkuntza nagusiaren *simil* bat egitera jotzen dute. Zoritzarrez, hizkuntzaren *asimilazioak* pentsamendua-rena ere ekarri ohi du berekin. Hori dela bide, filosofoek, hain zuzen, lehentasuna eman beharko liokete jatorrizkoari, bai itzultzeko eta bai sortzeko orduan (Crystal 2003 [2000]).

Ia-ia jorratu gabe dago oraindik euskarak filosofiari eskaintzeko duena. Euskal filosofoek urrats bat egin dezakete erakusteko euskarak Mendebaldeko filosofiaren jaiolekua izandako grekoak baino erro, kontzeptu eta eduki zaharra-goak –eta ezezagunagoak– atxiki dituela, eta merezi duela alderdi horiek aztertzea. Hizkuntza gutxiagotu baten hizkera filosofikoari hainbat zailtasun gehitzen zaizkio, beti: hala eta guztiz ere, egoera berezi hori emankor suerta daiteke. Euskarak filosofian bide berriak urratzen lagun dezake. Ederra litzateke euskararen balio hori agerraraztea. 🌊

Oharrak

1. Adorno eta Anders xx. mendeko hogeiko hamarkada amaieraz ge-roztik egon ziren harremanetan. Urte haietan, Andersek musikaren alorrean nahi izan zuen tesia egin, baina Adornok eragotzi egin zion. Geroago, Estatu Batuetako erbestean, Anders Frankfurteko Eskolako kideekin egon zen harremanetan ere. Hala eta guztiz ere, gutxitan aipatu ohi da Anders Frankfurteko Eskolaren testuinguruan, nahiz eta ideien arloan hurbiltasuna egon eta Andersek orduko eztabaidetan parte hartzen zuen Adorno, Horkheimer, Marcuse eta abarrekin.
2. Ikus Liessmann (1998). Bertan aztertzen ditu Liessmannek Vienako Günther Anders Artxiboan dauden Anders eta Adornoren arteko eskutitzak (1951-1968). Dena den, horiek ez dira elkarri idatzi zizkioten guztiak.
3. Bitxia egingo zitzaion Andersi, Adorno hil eta gero, hain zuzen, Adorno Saria jasotzea 1983an. Saria jasotzean emandako hitzaldian esan zuenez, totalitarismo berriaren salaketa zen Adorno eta bera batzen zituena; laburbilduz, lan zatiketa bortitzaren bidez gizakien deuseztatzearen eta «gizagabetzearen» salaketa. Andersentzuz, bien artean «apokalipsiaren entziklopedia bat» osatzen zuten.
4. Andersek uko egin zion behin, gerra ostean, Arnold Gehlen (1904-1976) filosofo, soziologo eta nazi ohiari eskua emateari. Adornok ez, berriz. Gertakizun horrek ere hoztu zituen Adorno eta Andersentzuzko harremanak (ikus Anders 1995 [1979]: 87).
5. Adorno (1964). Adornok garai jakin bateko hizkera edo *Jargon* delakoa kritikatzeko bertan, pentsaera baten oihartzuna edo adierazgarria den aldetik. *Zur deutschen Ideologie* azpiztituluak erakusten duenez, Adornok bere lana Marx eta Engelsek idatzitako *Die deutsche Ideologie* jarraipenaren barruan kokatu zuen.
6. 1962ko irailaren 6ko eskutitza.
7. 1963ko abuztuaren 27ko eskutitza. Adornok berak ere «terrorismo» hitza erabilia zuen Brecht buruz hitz egiteko.
8. Azurmendi (2007: 20). I. atalean hizkuntza eta nazio-izaerari buruz ari da (12-35. or.).
9. Azurmendi (2007: 124, 457. oharra), adibide bakar bat ekartzearen hona: «Itzulpen espainol desastrea berriro». Oraingoan, begi bistako hanka sartzea besterik ez da ingelesezko *monster* gaztelaniazko *monasterio*-rekin nahastu izana. Baina badaude, gaztelaniaz, filosofiaren arloko itzulpenetan hamaika adibide, horren erraz atzematen ez direlako arriskutsuagoak direnak.
10. Goenaga (1975). ‘Gogo’ ondoko testuotan aztertu zuen Goenagak: ‘Gogo en Dechepare’ (*Fontes Linguae Vasconum* 7, 1971), ‘Gogo en

refranes antiguos' (FLV 7, 1971), 'Gogo en Tartas' (FLV 8, 1971), 'Gogo en Leizarraga' (FLV 11, 1972), 'Gogo en Axular' (FLV 14, 1973) eta 'Gogo en Oihenart' (FLV 14, 1973).

11. Real Academia de la Lengua Española erakundearen arabera: «Natalidad: Número proporcional de nacimientos en población y tiempo determinados». *Natividad* ere erabili da *Gebürtlichkeit*-en ordain gisa. Real Academia de la Lengua Españolak dioenez, aldiz: «Natividad: Nacimiento». Beste guztien gainetik, Jesukristo, Ama Birjina eta San Joanen jaiotza. Euskaltzaindiaren Hiztegian, 'natibitate' eta 'Eguberri eguna' (*herr*) dena.

Bibliografia

- Adorno, Theodor W. (1964): *Jargon der Eigentlichkeit*, Frankfurt, Suhrkamp.
- Anders, Günther (1948): 'On the Pseudo-Concreteness of Heidegger's Philosophy', *Philosophy and Phenomenological Research* 8(3), 337-371.
- (1995 [1979]): *Llámese cobardía a esa esperanza*, Bilbo, Besatari. [Jatorrizkoa: Greffrath, Mathias: 'Wenn ich verzweifelt bin, was geht mich das an? Gespräch mit Günther Anders', in *Die Zerstörung einer Zukunft. Gespräche mit emigrierten Sozialwissenschaftlern*, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 19-57].
- (2012 [1943]): 'Sobre el esoterismo del lenguaje filosófico', in *Si estoy desesperado, ¿a mí qué me importa!*, Bilbo, Besatari eta DDT, 55-74. [Jatorrizkoa: *Über die Esoterik der philosophischen Sprache*].
- Azurmendi, Joxe (2007): *Volksgeist - Herri gogo. Ilustraziotik nazismo-ra*, Donostia, Elkarlanean.
- Barandiaran, Alberto (2008): 'Menpekorik gabe ez dago botererik, hori da botere oren problema [Joxe Azurmendiri elkarrizketa]', *Berria*, 2008-02-15.
- Crystal, David (2003 [2000]): *La muerte de las lenguas*, Madril, Cambridge University Press, 2003. [Jatorrizkoa: *Language Death*].
- Goenaga, Angel (1975): *Uts: La negatividad vasca*, Durango, Leopoldo Zugaza.
- Liessmann, Konrad Paul (1998): 'Hot Potatoes. Zum Briefwechsel zwischen Günther Anders und Theodor W. Adorno', *Zeitschrift für kritische Theorie* 6, 29-38.
- Sastre, Alfonso (2011): 'Los traductores también piensan', *Gara*, 2011-02-19 (www.sastre-forest.com/sastre/pdf/traductores.pdf).